

Ks. prof. dr hab. Janusz Szulist
Katedra Nauk Społecznych i Prawa Kanonicznego
Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
w Toruniu

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr lic. Karoliny Rachwał
pt. *Data Ostatniej Wieczery i jej wpływ na celebrację wydarzeń paschalnych
w Kościele do X wieku* (Kraków 2022, ss. 166),
przygotowanej na seminarium z teologii dogmatycznej
pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Szymona Drzyżdżyka**

Eucharystia stanowi centrum życia Kościoła. Św. Jan Paweł II w encyklice *Ecclesia de Eucharistia* akcentuje, iż sakrament ołtarza determinuje w sposób istotowy życie Kościoła w relacji do Boga, ale także oddziałując na stosunki międzyosobowe (por. EdE 1). Kryterium funkcjonowania Kościoła jako wspólnoty eucharystycznej jest miłość, w pełni objawiona w misterium paschalnym Chrystusa. Następca Polskiego Papieża, Benedykt XVI, dokonuje swobodnego rodzaju syntezy sakramentalności eucharystycznej Kościoła, wpisanej w dzieło zbawienia świata: „Jezus jest prawdziwym barankiem paschalnym, który spontanicznie ofiarował samego siebie w ofierze za nas, zawiązując w ten sposób nowe i wieczne Przymierze. Eucharystia zawiera w sobie tę radykalną nowość, która jest nam ponownie przedstawiana w każdej celebracji” (SC 9). Mgr lic. Karolina Rachwał w rozprawie doktorskiej *Data Ostatniej Wieczery i jej wpływ na celebrację wydarzeń paschalnych w Kościele do X wieku* podkreśla znaczenie misterium paschalnego, w którym zawiera się Ostatnia Wieczerza, dla Kościoła skoncentrowanego wokół sprawowania Mszy świętej. Celebracja wydarzeń paschalnych jest centrum roku liturgicznego, przekładając się w dalszej kolejności na sposób obecności w świecie (s. 144). Praca stanowi studium egzegetyczno-historyczne, a także jest prezentacją podstaw duchowości chrześcijańskiej oraz sakramentologii, formą aktualizacji orędzia zbawczego w pierwszych wiekach chrześcijaństwa.

1. Temat, struktura, cel pracy

Rozprawa doktorska została zatytułowana *Data Ostatniej Wieczery i jej wpływ na celebrację wydarzeń paschalnych w Kościele do X wieku*. Tytuł dysertacji spełnia kryteria metodologiczne. Precyzyjnie określono przedmiot badawczy, ze wskazaniem przedziału czasowego.

Również terminy zastosowane w tytule są precyzyjne, nie wymagają nowatorskiego sformułowania definicji na potrzeby opracowania.

Dysertacja zawiera następujące elementy składowe: wykaz skrótów (s. 5), wykaz tabel (s. 5), wstęp (s. 6-17), rozdział I: *Biblijne źródła chronologii wydarzeń paschalnych* (s. 18-44), rozdział II: *Główne teorie dotyczące daty ostatniej wieczerzy* (s. 45-100), rozdział III: *Recepcja wydarzeń paschalnych w tradycji Kościoła katolickiego* (s. 101-137), rozdział IV: *Wnioski wynikające z analizy zebranego materiału* (s. 138-154), zakończenie (s. 155-159), bibliografia (s. 160-166). Układ pracy cechuje się logicznością w nawiązaniu do przedmiotu badawczego. Rozdział II i III zawierają zagadnienia kluczowe dla przeprowadzonych analiz, stąd też zrozumiała jest ich większa objętość stronicowa. Podwójna rekapitulacja badań zawarta w rozdziale IV oraz w zakończeniu w jasny sposób służą rozwiązaniu problemu badawczego, wskazując jednocześnie dalsze kierunki analiz.

Autor przyjął dwa cele badawcze. Pierwszym celem jest zaprezentowanie rozwiązań problemu ustalenia daty ostatniej wieczerzy (s. 8). Drugi cel, logicznie powiązany z pierwszym, dotyczy określenia wpływu, jaki wywiera brak jednoznacznego wskazania daty ostatniej wieczerzy na kształtowanie się tradycji celebracji misterium paschalnego w Kościele (s. 8). Główne cele rozprawy zostały uzupełnione o szczegółowe pytania, analizowane w kolejnych jednostkach tematycznych opracowania (s. 8-9). Należy zaakcentować bliskie skorelowanie celów rozprawy z przedmiotem badań. Autor prezentuje zagadnienia w szerokim spektrum nauk teologicznych, a także w odniesieniu do historii oraz kulturoznawstwa.

2. Źródła i metoda pracy

Autor odniósł się do bazy źródłowej. W pracy przywołano egzegezę fragmentów Pisma świętego dotyczących ostatniej wieczerzy, podkreślając różnice pomiędzy przekazem synoptrycznym a narracją św. Jana. W dysertacji pierwszy rozdział jest poświęcony biblijnemu usytuowaniu wydarzeń paschalnych z szczególnym uwzględnieniem danych archeologicznych (s. 18-45). Poza Pismem świętym Autor szeroko przywołuje nauczanie Ojców Kościoła, zebrane w seriach pod redakcją ks. prof. Arkadiusza Barona oraz ks. prof. Henryka Pietrasa (s. 11). W celu ukazania pełnego spektrum problemu badawczego w dysertacji znajdują się odwołania do rękopisów z Qumran. Autor charakteryzuje dość szczegółowo teorię dwóch kalendarzy, zaproponowaną przez Annie Jaubert, a zmodyfikowaną następnie przez prof. Colina Humphreysa. W rozprawie nie brak odniesień do polskich teologów, egzegetów i historyków Kościoła, takich jak ks. prof. Jan Łach, ks. prof. Mariusz Rosik, ks. prof. Piotr Muchowski, ks. prof. Henryk Drawnel, ks. dr hab. Sylwester Jędrzejewski czy ks. dr hab. Andrzej Piwowar. W pracy

wykorzystano materiały pokonferencyjne, artykuły naukowe w języku polskich oraz w językach obcych, a także źródła internetowe. Baza źródłowa oraz opracowania zamieszczone w bibliografii załącznikowej nie są jednak liczne (s. 160-166), ale odnoszą się do problemu badawczego i nie sprawiają wrażenia „sztucznie” powiększonej liczby cytowania.

W pracy zastosowano metodę analityczną, dokonując analizy zebranych wcześniej źródeł oraz opracowań. W zakresie pojedynczych wątków przestrzegano chronologii analizowanych fragmentów przekazu źródłowego. W sytuacji braku ram czasowych dla wybranego tekstu uwzględniano okres działalności autora. Wybrane teorie dotyczące ustalenia daty ostatniej wieczerzy przedstawiono z ukazaniem przesłanek potwierdzających konkretne rozwiązanie lub przeczących założeniom sugerowanych teorii. Autor przeprowadza analizy dotyczące pochodzenia i znaczenia terminów używanych w opracowaniu. Wskazanie we wstępie metody badawcze (s. 14-15) są stosowane w pracy zgodnie z zasadami współczesnej metodologii. Docieklivość naukowa Autora umożliwiła wieloaspektowe ukazanie problemu badawczego i jego rozwiązania, uwzględniając aktualny stan badań.

3. Ocena merytorycznej strony pracy

Dysertacja jest w pełni autorskim opracowaniem, przygotowanym na podstawie źródeł. Autor podkreśla istnienie kontynuacji pomiędzy judaizmem przed Chrystusem a pewnymi obrzędami funkcjonującymi w Kościele w czasach późniejszych, w odniesieniu do kwestii tak fundamentalnych, jak Eucharystia, będącą upamiętnieniem i aktualizacją misterium paschalnego Jezusa. Literatura przedmiotu, a także opracowania egzegetyczne dotyczą aktualnego stanu badań. W opracowaniu znajdują się odnośniki zarówno do literatury rodzimej, jak również obcojęzycznej, co podnosi jego wartość naukową.

Aspekt metodologiczny dysertacji został precyzyjnie ukazany we *Wstępie* (s. 6-17). W tekście wyszczególniono następujące elementy wprowadzające: problem badawczy, stan badań, źródła pracy, terminologię, metodę badawczą, strukturę pracy. *Wstęp* obejmuje aż 12 stron. *Zakończenie* opracowania nawiązuje w pełnym zakresie do problemu badawczego (s. 155-159). Wnioski analiz są sformułowane syntetycznie, przy zastosowaniu precyzyjnej terminologii teologicznej.

Analizy przeprowadzone przez Autora zostały podzielone na cztery jednostki tematyczne. W aspekcie odniesienia do źródeł zbliżony charakter analiz znajduje się w pierwszym i trzecim rozdziale. Obie części opracowania są sporządzone w odwołaniu do Pisma świętego, dokumentów Kościoła oraz tekstów ojców Kościoła. Pierwszy rozdział został zatytułowany *Biblijne źródła chronologii wydarzeń paschalnych* (s. 18-44). W pierwszej kolejności

zaprezentowano historyczne dowody na prawdziwość perykop ewangelicznych dotyczących misterium paschalnego, ze szczególnym uwzględnieniem ostatniej wieczerzy (s. 19-30). W dwóch kolejnych podrozdziałach Autor ukazał chronologię wydarzeń według autorów synoptrycznych (s. 30-39) i następnie w interpretacji historyczno-symbolicznej św. Jana (s. 39-44). Kierując się sugestią Rudolfa Bultmana, Autor rozpoczyna opis wydarzeń paschalnych poczynając od namaszczenia w Betanii, zachowując w ten sposób postulat integralności tekstu. W dwóch ostatnich paragrafach Autor pomija zupełnie wkład polskich egzegetów, zawarty chociażby w seriach wydawanych przez Pallottinum lub przez Edycję św. Pawła, zawierających egzegezę ksiąg biblijnych, jak też dorobek naukowy dotyczący św. Jana autorstwa ks. prof. Dariusza Koteckiego.

Trzeci rozdział – podobnie jak pierwszy – posiada charakter źródłowy. Nosi tytuł *Recepcja wydarzeń paschalnych w tradycji Kościoła katolickiego* (s. 101-137). Autor zwrócił uwagę na „brak wspomnienia liturgicznego w Wielkim Tygodniu do III wieku” (s. 16, 103-109). Wskazał na znaczenie praktyk pokutnych w pierwotnym Kościele, podejmowanych we wszystkie środy i piątki oraz w okresie poprzedzającym niedzielę Zmartwychwstania (s. 109-115). W rozwoju liturgii Wielkiego Tygodnia do X wieku Autor słusznie koncentruje się na Soborze Nicejskim I, a także Soborze Nicejskim II. W kontekście tychże wydarzeń został zaprezentowany spór o datę Wielkanocy dla całej wspólnoty Kościoła (s. 101, 115-123), jak też specyfika kształtowania się praktyk religijnych Wielkiego Tygodnia pomiędzy przytoczonymi soborami (s. 123-131). W paragrafie wieńczącym trzeci rozdział ukazano proces kształtowania się Triduum Paschalnego w Kościele powszechnym w okresie wskazanym w tytule dysertacji (s. 131-137). Pewnym rozwinięciem analiz zawartym w tymże rozdziale dysertacji byłoby ukazanie specyfiki świętowania chociażby Wielkiego Tygodnia w przyporządkowaniu do rytów liturgicznych Kościoła pierwszych wieków innych niż tradycja rzymska, nawet zachowując granicę czasową X wieku.

Drugi rozdział jest zatytułowany *Główne teorie dotyczące daty ostatniej wieczerzy* (s. 45-100). W tej części pracy Autor wyodrębnił 7 podrozdziałów, co nasuwałoby myśl, iż scharakteryzowano tyleż samo teorii. Lektura pracy nakazuje jednak wyodrębnić trzy główne teorie, w których zawierają się cząstkowe interpretacje lub też które ewoluowały w ramach postępu naukowego. Owymi trzema głównymi teoriami są: teorie judaistyczne (45-72), teorie związane z odkryciami w Qumran (s. 72-79) oraz teoria autorstwa Annie Jaubert. Najwięcej uwagi w opracowaniu poświęcono teorii dwóch kalendarzy, przywołując obszerną argumentację, jak też odnosząc się do słabych stron podważających jej wiarygodność (s. 79-100). Tego typu rozważania są zawarte w drugim rozdziale, a także w podsumowaniach pracy. Autor rozprawy

zmierza w swojej refleksji do następującej konkluzji: „Teoria dwóch kalendarzy (...) w klarowny sposób rozstrzyga pozorny konflikt ewangeliczny. Jezus spożył wieczerzę paschalną, ale stosując inny kalendarz niż arcykapłani w Świątyni, w związku z czym informacja św. Jana o przygotowaniu wieczerzy sederowej i opis zabijania baranków, jest równie prawdziwy jak synoptyczna relacja o wieczerzy paschalnej” (s. 84). Teksty z Qumran, jak też księgi Starego Testamentu sugerują korektury w pierwotnej teorii Jaubert (s. 94-95).

Czwarty rozdział, *Wnioski wynikające z analizy zebranego materiału* (s. 138-154), stanowi formę podsumowania. W tej części pracy Autor dokonał systematyzacji przeprowadzonych analiz. W jednym paragrafie przedstawiono wnioski dotyczące materiału źródłowego (s. 138-143), w drugim z kolei konkluzje związane z teoriami ustalającymi datę ostatniej wieczerzy (s. 143-150). Natomiast w kwestii rozwoju liturgii Autor stwierdza, iż w kontekście celebracji Wielkiego Tygodnia świętowanie ostatniej wieczerzy „pozostawało niejako w cieniu” Wielkiego Piątku oraz Niedzieli Zmartwychwstania (s. 17). Pewien niedosyt w tejże części pracy budzi brak ukazania społecznych konotacji świętowania Wielkiego Postu i Wigilii Paschalnej.

4. Ocena formalnej strony pracy

Autor opanował w wystarczającym stopniu warsztat pisania pracy naukowej. Przypisy dolne są zredagowane według jednolitej metody. W niektórych częściach pracy pojawia się ewidentny brak odnośników dolnych. Mianowicie w tekście następuje powoływanie się na konkretnego autora parafrazowanego fragmentu bez podania przypisu (np. s. 9,11,12,13). Autor nie skraca zapisu bibliograficznego przy kolejnym cytowaniu zarówno w zakresie rozdziału, albo też całej pracy (numeracja przypisów ma charakter ciągły). Spis treści jest sporządzony poprawnie. Korekty wymaga strona stylistyczna pracy, tym niemniej Autor zachował sens wypowiedzi. Pewien mankament stanowi brak podsumowań do poszczególnych rozdziałów. Dość wyjątkowym i częstym rozwiązaniem stosowanym w pracy jest stawianie pytań w tekście i następnie udzielanie na nie odpowiedzi (np. s. 35,41,42,58,63,68,76,83,86,91,92,111,144,147,151,154,155).

W opracowaniu można wskazać szczegółowe kwestie wymagające korekty:

- Brak rozróżniania pomiędzy cytowaniem a parafrazowaniem tekstu przez wprowadzenie „por.” lub „brak por.” (np. s. 8,18,21,22,26,30,31,32,33,34,35,39,40,41,42,51,54,59,62,63,64,66,67,69,70,71,73,77,84,85,92,94,97,98,101,102,103,104,109,110,111,114,128,130,132,144,145,148,153).

- Przerwana logika wyводу przez wprowadzenie akapitu (s. 11);
- Zbyt kolokwialne sformułowania, np.: „Ich wkład staje się zanieczyszczeniem (...)” (s. 19); „Co może na jego temat wniesć nauka?” (s. 23); „Nad Jordanem głosił jednak zdecydowanie więcej niż esseńcyzy” (s. 50); „W tym czasie mistrzowie duchowości zdają się wręcz reklamować post (...)” (s. 141).
- Brak jakichkolwiek odnośników do przywołanych scen biblijnych (s. 20,25).
- Zadania nic nie wnoszące do prezentowanych treści: „Opiekują się nią Żydzi i wpuszczają turystów nie pobierając opłat” (s. 21); „(...) spotykając Go, spotykali własną hipokryzję (...)” (s. 62).
- Brak podania źródeł przy biografiach osób oraz definicjach terminów zamieszczonych w przypisach dolnych (s. 27,47,49,50,67,74,75,77,103,107,110,115,123,135).
- Brak zakresu stronicowego w przypisach dolnych (s. 29,38,74).
- Różne stosowanie zapisu miesiąca „Nisan” (np. s. 36,38,56,60,65,66,71,78,83,105,116,118,121,122,132,146,149).
- Brak źródła dla zamieszczonej tabeli (s. 53).
- Brak wcięć w tytułach podrozdziałów.
- Jednolity zapis cytatów z cudzysłowem (s. 96,99,105,119,142).
- Zapis tytułów kursywą (np. s. 136).
- Ujednolicenie zastosowania skrótu „św.” (np. s. 101 i 102).
- Ujednolicenie stosowania skrótu „r.” i „w.” (np. 121 i 122-123; 126 i 133-134).
- Brak zakresu stronicowego artykułów z czasopism naukowych oraz publikacji zbiorowych w bibliografii załącznikowej (s. 161-166).

5. Pytania oraz wnioski końcowe

W związku z lekturą dysertacji Recenzent pozwala postawić następujące pytania, z intencją wskazania Autorowi punktów wymagających doprecyzowania w dysertacji:

- Na czym polega nowość paschy Jezusa w interpretacji św. Pawła?
- Jaki jest społeczny wydźwięk uczyty paschalnej?
- Jaka jest zależność pomiędzy relatywnością wydarzeń historycznych a zachowaniem ich teologicznego sensu?

Recenzowana rozprawa spełnia kryteria stawiane dysertacjom doktorskim. Temat opracowano w sposób zadawalający. Rozprawa posiada charakter źródłowy. Autor wykorzystał

dostępna bazę źródłową, dzięki czemu poszczególne zagadnienia otrzymują szeroką perspektywą badawczą, sugerowaną na początku pracy. Satysfakcjonująca jest również strona formalna i merytoryczna rozprawy. W oparciu o powyższe przesłanki wnoszę prośbę do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o kontynuowanie przewodu doktorskiego mgra lic. Karoliny Rachwał.

Toruń, dn. 9 września 2022 r.